

Inger Johannes «vi» og «dere»

Hvem henvender hun seg til?

Inger Johanne's "We" and "You"

Whom is She Addressing?

Marianne Egeland

Professor i litteraturvitenskap, Institutt for lingvistikk og nordiske studier, Universitetet i Oslo
Egeland har bl.a. utgitt bøker om Sylvia Plath, meksikansk litteratur, biografisjangeren og Universitetsforlagets historie. Hennes siste bok er *Claiming Sylvia Plath. The Poet as Exemplary Figure* (2013). Hun har de siste årene skrevet flere artikler om litteratur og etikk og bruk av levende modeller i virkelighetslitteratur.

r.m.egeland@iln.uio.no

SAMMENDRAG

Dikken Zwiłgmeyer (1853–1913) ble lenge ansett som «idealet av en barnebokforfatter» og fortellingene om Inger Johanne som «ypperlig menneskeskildring». Forfatteren ble hyllet for bøkens nyskapende barneperspektiv og for å ha utviklet en annerledes og selvstendig jentetype. Som byfogdens datter forteller Inger Johanne selv om livet sitt for bøkens «dere», leserne, og da angivelig som representant for «alle norske barn». Serien kom i nye opplag frem til 1990. Gjennom en ideologikritisk lesning av de ni bøkene som ble utgitt i perioden 1890–1900, med *Vi Børn* (1890) som den første, undersøkes her romanuniversets normer og klasseperspektiv nærmere. Er bokens «Store Vi» så inkluderende som det har blitt hevdet? Fremstår bøkene stadig som allmenngyldig, nøytral kunst? Etisk kritikk, bokhistorie og kultursosiologi bidrar til diskusjonen av fortellerens *etos* og målgruppe, og av de verdiene som formidles. En indikasjon på hvem som faktisk leste, finner vi svar på i en undersøkelse fra 1902.

Nøkkelord

barnelitteratur, etisk kritikk, ideologikritikk, Inger Johanne, Dikken Zwiłgmeyer

ABSTRACT

Dikken Zwiłgmeyer (1853–1913) was for a long time recognized as the ideal Norwegian author for youngsters. Praised for her innovative use of a child's perspective and for having created a new and independent girl protagonist, her stories about Inger Johanne were

received as brilliant portrayals. As the daughter of the local notary public, Inger Johanne writes about life to her readers, the stories' «you», supposedly speaking for «all Norwegian children». The books were reprinted until 1990. Through a critical reading of the nine books published between 1890 and 1900, the norms and class perspective of the fictional universe is investigated. Is the «Big We» of the first book (*Vi Børn*, 1890 – 'We Children'), as inclusive as critics have claimed? Do the books still appear as «universal and neutral art»? Ethical criticism, book history and cultural sociology provide perspectives on the discussion of the narrator's *ethos* and the historically embedded values she – and Zwilgmeyer – represent. We may find an indication of who actually read the books in a survey from 1902.

Keywords

children's literature, ethical criticism, Inger Johanne, political reading of children's books, Dikken Zwilgmeyer

Da Dikken Zwilgmeyer debuterte med *Vi Børn* i 1890, og dermed lanserte den første tittelen om og av «Inger Johanne», vakte innholdet umiddelbar begeistring blant lesere og anmeldere. Mottakelsen kom uventet på forfatteren, men ikke på forleggeren. Det var forlagsbokhandler Fredrik Nygaard i Bergen som hadde anmodet henne om å skrive boken, etter å ha lest en fortelling signert «Dikken» i *Illustreret Tidende for Børn*. I brev til Nygaard uttrykte Zwilgmeyer sine kvaler: Hun hadde aldri tenkt å skrive noen bok – enn si bli forfatter – og syntes fortellingene i *Vi Børn* var «ligesom ingenting». Reaksjonene hun fikk på fire noveller for voksne, publisert i årene 1884–88, hadde gjort henne usikker på forfattergjerningen (Hareide 1989, 165–66). Men så skiftet hun sjanger og målgruppe.

Ifølge noen erindringer av Nygaard datert 1920 slo boken «straks sterkt an». Nye titler fulgte tilnærmet årlig utover på 1890-tallet, og tidligere utgivelser kom i nye opplag.¹ De «gjorde alle stor lykke»; Inger Johanne ble «kjendt og kjær over hele landet» og etablerte Zwilgmeyer (1853–1913) som «et navn i litteraturen» (Nygaard 1942, 19–20). Først i den femte boken, *Barndom* (1895), sto hun frem under eget navn. Inntil da hadde «Inger Johanne» figurert som forfatteren på tittelbladet (med tillegget «13 aar gammel» i de to første bøkene). Unge lesere skal ha skrevet til henne, som om hun var en av dem, og bedt om mer (Hareide 1993, 162). Så sent som i 1990 markerte Ansgar forlag forfatterskapet med en komplett «100-års Jubileumsutgave» av alle barne- og ungdomsbøkene hennes: 27 bøker fordelt på tolv bind. Informasjonsteksten som går igjen i utgaven, betegner de tolv bøkene

1. Den niende Inger Johanne-tittelen forelå i 1900. Bortsett fra den fjerde i rekken (1894), som ble utgitt av Cammermeyer i Kristiania, kom bøkene på Fr. Nygaards Forlag i Bergen. Seriens titler ble utgitt i denne rekkefølgen: *Vi Børn* (1890), *Karsten og jeg* (1891), *Fra vor By* (1892), *Sommerferien* (1894), *Barndom* (1895), *Morsomme Dage* (1896), *Hos Onkel Max og Tante Betty* (1897), *Udenlands* (1898) og *Syvtjernen og andre historier* (1900). Noen år senere fulgte ytterligere tre titler om Inger Johanne, da på Aschehoug, som fra 1903 var blitt Zwilgmeyers hovedforlag: *Inger Johanne. Fortælling for unge piger* (1909), *Hos farfar på Løvly og andre historier for barn* (1910) og *Vi tre i hytten* (1911). Som det fremgår av oversikten, er det bare én av bøkene som har navnet på hovedpersonen i tittelen. Zwilgmeyer utga også andre bøker for både barn og voksne innimellom Inger Johanne-serien. Ansgar overtok som forlag i begynnelsen av 1970-tallet. På det tidspunkt hadde rettighetene «falt i det fri». Bøkene kom i nye utgaver frem til 1990, men da var det slutt, bortsett fra noen lydbøker utgitt av Cappelen Damm.

om Inger Johanne som «selve flaggskipet». Totalt skal Zwilgmeyers barnebøker ha blitt trykt i over 700 000 eksemplarer (Hareide 1993, 169).²

LITTERATURHISTORISK KONTEKST

Den tilsynelatende unisone oppslutningen Nygaard gir inntrykk av – geografisk så vel som sosialt – om Zwilgmeyer og hennes mest kjente person, synes også å bli bekreftet utover på 1900-tallet av sentrale personer innenfor det barnelitterære feltet. Rikka Deinboll (1897–1973), bibliotekar på Deichmanske bibliotek og den drivende kraften i norsk barnebibliotekararbeid i mellomkrigstiden, holder i *Håndbok i norsk barnebibliotekararbeide* (1927) frem Dikken Zwilgmeyer som «idealet av en barnebokforfatter. Hennes fortellinger er kunst. Hennes figurer er levende mennesker tatt rett ut av livet, slik som de står for barne-sindet» (publisert under navnet Bjølgerud, 1927, 48). Sammen med Alf C. Melhus utarbeidet Deinboll en bibliografi til hundreårsjubileet for forfatterens fødsel. Et par år senere utnevner Jo Tenfjord (1918–2007), en av Deinbolls arvtagere, fortsatt Dikken Zwilgmeyer til «vår største forfatterinne av barnebøker». I tobindsverket *Hjemmet og vi* (1955), der hun gir råd til foreldre om lesing og litteraturvalg, hevder Tenfjord at det kan være vanskeligere å finne pikebøker med litterær verdi enn gode guttebøker, men hun konstaterer samtidig at «heldigvis» kommer Zwilgmeyers bøker «stadig i nye opplag» (1955, 403).

Mer overraskende er kanskje følgende uforbeholdne skussmål, signert «E.B.» og fremsatt i *Litterært leksikon* fra 1965 (21): «Bøkene om Inger Johanne er helt ut ypperlig menneskeskildring, hun har ikke sin make. Hun får det heller ikke». Allerede i den utvidede utgaven av leksikonet to år senere er utsagnets siste, profetiske del strøket. Men Inger Johanne karakteriseres ikke desto mindre som «ypperlig» og «enestående» skildret (1967, 21).

Dikteren og riksmålsmannen Emil Boyson (1897–1979) var i norsk offentlighet ikke akkurat kjent som en engasjert forsvarer av barnelitteratur; derimot var han kjent for sin eksklusive lyrikk, sine gjendiktninger og utgivelsessamarbeid med Asbjørn Aarnes, det litterære leksikonets redaktør og hovedforfatter. Det er en forfallshistorie om tiltagende industrialisering Boyson forteller i oppslaget om barnebøker. Utviklingen går raskest og skjevst i Amerika, «med sine åndssvake 'comic strips' (tegneserier) og enda verre 'comic books'» (1965/1967, 21) og «den fullkomne sjelløse» Walt Disney (1977, 26). Sammenlignet med «den briljante Inger Johanne» trekkes pussig nok – sett fra vårt ståsted i dag – Pippi Langstrømpe frem som eksempel på den barnelitterære masseproduksjonens «kvalitetsforringelse» (1977, 25). Boysons omtale preges av stor tro på muligheten av å felle estetisk objektive dommer og på legitimiteten i hans egen verdibedømmelse. Men synspunktene fremstår nå utvilsomt som subjektive og tidsbestemte, ikke minst den totale avvismingen av tegneseriemediet.

Vurderingene av Zwilgmeyer og Inger Johanne-skikkelsen er fremsatt av voksne litteratursperter tilhørende et utdannet og privilegert segment av befolkningen. De vektlegger litterær kvalitet og livaktig personskildring. Men hvem leste bøkene den gang, rundt forrige århundreskifte? Var det virkelig «alle», slik det påstås? Og hva slags univers ble leserne

2. Jorunn Hareide gjør rede for deler av publiseringshistorien i «Et friskt vestavær i norsk barnelitteratur. Dikken Zwilgmeyer: *Vi Børn*», i *Bokspor. Norske bøker gjennom 350 år* (1993), red. Per Strømholm.

introdusert for? Representerer Inger Johanne-bøkene allmenngyldig, verdinøytral kunst, som man kan få inntrykk av? Svar på spørsmålene kan vi finne i den første samtidige leseundersøkelsen blant norske skoleelever, publisert i 1902, og ved å analysere menneskesynet og samfunnsforholdene vi møter i bøkene. Det jeg her vil foreta, er en litteratursosiologisk lesning av de ni første titlene. Utgitt i tidsrommet 1890–1900 inngikk de presumptivt i materialet for den publiserte spørreundersøkelsen, mens senere utgivelser med nødvendighet falt utenfor.

Prosjektet søker å avdekke bøkernes normsett og anlegge et klasseperspektiv på miljø- og personskildringen. Å ville historisere og kontekstualisere Inger Johanne innebærer i seg selv ikke noe nytt i resepsjonen. En barnelitteraturforsker som Gunvor Risa har argumentert for at bøkene gir et bilde av datidens oppdragelsesidealer og av hvordan Inger Johanne dras mellom plikt og lyst. Risa konstaterer at «det moralske aspektet» i reaksjonene hennes henger sammen med forholdet mellom overklassen og vanlige folk, for «Inger Johannes påfunn går alltid ut over personar frå eit anna sosialt lag enn hennar eige» (Risa 2005, 54). Men hun går ikke forfatter og forteller nærmere etter i sømmene.³

Vanligst har det imidlertid vært å sette bøkene inn i en litteraturhistorisk sammenheng og påpeke hva nytt de introduserte både fortellemessig og i synet på barn og barndom. For det første har man vektlagt at Inger Johanne personifiserte en ny, aktiv og selvstendig jentetype. For det annet at hovedpersonen forteller i jeg-form, fra sitt barneperspektiv, direkte til leserne, som hun tiltaler og appellerer til som «dere». For det tredje at bøkene er fulle av liv, humor og humør. Mottakelsen oppsummeres i Zwilgmeyer-forskeren Jorunn Hareides karakteristikk av hva bøkene sto for: «Godt humør og god moral» (Hareide 1993, 163), og den syntetiseres ytterligere i undertittelen på et dobbeltportrett av *Dikken Zwilgmeyer og gla'jenta Inger Johanne* (Sandnes og Krogh 1990).

Ideologikritiske lesninger som yter «gla'jenta» mer systematisk motstand, glimrer med sitt fravær. Jeg vil undersøke rimeligheten i Harald Bache-Wiigs utsagn i hans bidrag til *Oppvekst i barnets århundre* (1999), om at Inger Johanne i *Vi Børn* trer frem «som en selvoppnevnt representant for alle norske barn», og inkluderer leserne i bokens «Store Vi», signalisert i bokens tittel (Bache-Wiig 1999, 35, kursiv som i originalen). Omfatter dette angivelig grenseløse vi-et virkelig alle norske barn?

Diskusjonen av tekstenes normsett og ideologiske fundament kan defineres som en form for etisk kritikk, slik Wayne C. Booth utlegger den. I *The Company We Keep. An Ethics of Fiction* (1988) tar Booth et oppgjør med det formalistiske og autonomiestetiske paradigmet han tidligere hadde vært eksponent for, med overbevisningen om at det er mulig å skille mellom etikk og estetikk og med motviljen mot å konfrontere litteraturens verdigrunnlag. Om vi som Booth betrakter teksten som et møte mellom fortellerens *etos* og leserens *etos* (1988, 8), kan Pierre Bourdieus kultursosiologi og habitusbegrep være relevant – habitus her forstått som internaliserte strategier, reaksjoner og tilbøyeligheter. De predisponerte handlingsmønstrene er overveiende ubevisste, og de er sosialt og klassemessig bestemt (Bourdieu 1993). Undersøkelsen vil dessuten bli supplert med bokhistoriske perspektiver.

3. De samme synspunktene og til dels formuleringene finner vi i Risas kapittel om «Eldre litteratur» i *Den norske barnelitteraturen gjennom 200 år* (1981).

HVEM LESTE?

Sigrid Undset var åtte år da *Vi Børn* kom ut, og hun ble en av Inger Johannes tidlige tilhengere. Forklaringen som Tordis Ørjasæter gir i *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset – en livshistorie* (1993), samsvarer med den senere resepsjonens vurdering og med familiens habitus: Moren, Charlotte Undset, hadde «bare forakt til overs for de pyntelige og kjedelige barnebøkene som ble lest på skolen, og der var Sigrid enig med henne.» Inger Johanne-bøkene utgjorde ett av meget få unntak blant norske utgivelser som fant nåde for så vel mor som datter (Ørjasæter 1993, 36).⁴ Kanskje spilte det inn at Sigrids far hadde vanket i familien Zwilgmeyers hjem etter at Peter Gustav Zwilgmeyer sluttet som byfogd i Risør og familien i 1878 flyttet til Kristiania. Datteren Dikken (Barbara Henrikke Daae Zwilgmeyer), jevn gammel med arkeologen Ingvald Undset, var da 26 år. Som barn av en embetsmannsfamilie fremstår Sigrid Undset uansett som ganske typisk for Zwilgmeyers lesere, skal vi tro den første leserundersøkelsen.

Dette fremgår av *Forældre og børn*, et ambisiøst verk om foreldrerollen og hjemmets oppgaver, utgitt av Aschehoug i 1902 og med geografen Aksel Arstal som redaktør for et tallrikt forfatterkorps. De over 80 bidragsyterne (bortsett fra omtrent alle de 16 kvinnelige medarbeiderne) er akademikere og embetsmenn – jurister, medisinere, teologer og pedagoger. Å anspore barna til å lese og å velge egnet lesestoff for dem tilligger oppdragernes ansvar, ifølge avsenderne av verket. Redaktør Arstal (1855–1940), utdannet cand.theol., mangeårig lærer og senere overlærer på Kristiania Handelsgymnasium, står for rådene. Hans kollega Theodor Caspari (1853–1948), dikter og adjunkt ved Oslo Katedralskole, orienterer om «Hvad vi læste» (kursiv som i originalen), og «Hvad vore børn og vor ungdom læser».

Casparis første bidrag bygger på en undersøkelse av oppvekstlektytren til «omtrent» 100 menn og kvinner, «hvis barne- og ungdomsdage falder i aarene fra 1830, 1840 og nedover til 1870-aarene» (Caspari 1902, 455). Dette omfatter generasjonen(e) til Caspari og Arstal selv, til Dikken Zwilgmeyer, Sigrid Undsets foreldre og for eksempel Nordahl Rolfsen (født 1848), som redigerte *Illustreret Tidende for Børn*, der Zwilgmeyers første barnefortelling, «Afbrudt Syttendemai», ble publisert i årgangen 1888–89. Utvalgets representativitet, kjønnsfordeling og sosiale tilhørighet spesifiseres ikke, ei heller hvordan informasjonen ble samlet inn. Til gjengjeld navngir Caspari tyve personer som har bistått i arbeidet med den «givne statistiske fremstilling»: syv «fruer» og tretten menn (1902, 455). Med ett unntak er mennene ansatt i skoleverket, fra folkeskole til universitet, og det er neppe urimelig å anta at samme embetsmannssjikt som bidrar til og uttaler seg i *Forældre og børn*, også skjuler seg bak Casparis *vi*. Som datter av byfogden i Risør kan Dikken Zwilgmeyer ubetinget assosieres med dette sjiktet. Begge foreldrene var av embetsmannsslekt.

Fundert på rådende kristne verdier fremmer *Forældre og børn* sedelighet som en grunnleggende dyd i samfunnet, familien og litteraturen. Kjønnslivet må tøyles, og bøker som

4. Ved Zwilgmeyers død i 1913 skrev Sigrid Undset et stykke om forfatteren, trykket første gang i *Festskrift til William Nygaard. I anledning av hans 25-aars jubilæum som forlagsboghandler* (1913). Hun karakteriserer barnebøkene som «fortrinlige» (1913, 171), understreker at hun aldri møtte Zwilgmeyer, og trekker frem et par av Inger Johanne-fortellingene («Eiebakke» og «Magrete Kind») som hun synes er rent ut «ypperlige» og av «det bedste, som paa norsk er skrevet om barn» (174, 175). Men bidraget er hovedsakelig viet den negative mottakelsen av Zwilgmeyers skjønnlitterære utgivelser for voksne.

virker eggende, begrenses. Caspari holder følgelig de bibelske skrifter som de mest forbillige (460). På spørsmål om «hvem der har sat sit stempel paa dem, og hvem der har været dem til nytte i livet», svarer informantene «Ibsen og atter Ibsen» (461). Selv om Casparis generasjon hadde mindre anbefalelsesverdige lesestoff å velge mellom, er det ikke fritt for at han likevel vurderer deres klassikere som bedre og mer høyverdige enn samtidslitteraturen. Hva de unge *bør* lese, diskuteres og besvares av Arstal, med bistand av 15 navngitte personer (derav to fruer): alle ordentlige samfunnsstøtter å dømme ut fra titlene deres. Det viktigste er å «holde al ligefrem usund læsning borte fra den unge slekt» (Arstal 1902, 469). Litteraturen forutsettes å bidra til en positiv utvikling og fremme «aandens velvære og vekst». Usundt er slikt som «vækker urene tanker og pirrer kjønnsnerverne». Alt det Arstal og hans meningsfeller advarer mot, finnes øyensynlig i datidens nye litteratur som man pleier å betegne «realistisk» (469).

I sitt andre bidrag redegjør Caspari for undersøkelsen av fritidslesingen til foreldregenerasjonenes barn og barnebarn, representert ved 1500–2000 skoleelever i hovedstaden. Den viser at Bernt Lie var favorittforfatteren til 61 prosent av elevene på den private Vestheim gutteskole i alderen ni til femten–seksten år. Inger Johanne-bøkene troner høyest med 71 prosent på den tilsvarende Olaf Bergs pikeskole. På gutteskolen oppnådde Zwiilmeyer en skår på 14 prosent. For den delen av undersøkelsen som gjelder elevene i 4.–7. klasse på Tøien skole, oppgis ikke kjønnsdelte tall. Der skårte Jules Verne og en *Robinson Crusoe*-versjon høyest med 23 prosent. Bare 13 prosent av informantene leste Inger Johanne. Like mange leste *Heidi*-bøkene og titler av Kaptein Marryat, mens bare 1 prosent leste Bernt Lie. På Handelsgymnaset og Katedralskolen, der det utelukkende gikk gutter, oppga elevene at de først og fremst leste Ibsen og Bjørnson.⁵ Hverken kjønnsdimensjonen, den trinnvise fordelingen eller undersøkelsens geografiske begrensning til Kristiania kommenteres, heller ikke den sosiale profilen i utvalget – som at privatskolene var for økonomisk bedrestilte, at svært få på den tiden i det hele tatt fikk gå på gymnaset, og at (fritids)lesing i seg selv er sosialt og økonomisk betinget.⁶ Tross usikkerheten undersøkelsen er belagt med, avslører den uansett en bemerkelsesverdig forskjell i Dikken Zwiilmeyers popularitet på den offentlige og de private skolene i materialet, særlig om vi sammenligner Tøiens 13 prosent totalt med Olaf Bergs 71 prosent pluss Vestheims 14, en forskjell som utfyllende sosialhistoriske data kan bidra til å belyse.

Vi får ikke vite når informantene har blitt spurt om lesepreferansene sine. Dersom det skjedde i god tid før *Forældre og børn* (1902) forelå, for eksempel i 1900 eller 1901, hadde alle de ni første Inger Johanne-bøkene utkommet, og forfatteren og hennes alias var godt innarbeidet. Det indikerer da også resultatet blant respondentene på Olaf Bergs pikeskole. Men dette gjaldt nok først og fremst i det lesende borgerskapet. Bokhistorikeren Harald

5. Heller ikke for denne leserundersøkelsen opplyses det noe om hvordan statistikken har blitt generert, om utvalg og fordeling, eller hvorfor antallet respondenter er så vagt som 1500–2000.

6. Ifølge SSBs statistikker gikk totalt 9083 elever i 1900–01 på det som da ble kalt middelskolen (det vil si privatskoler som Vestheim gutteskole og Olaf Bergs pikeskole). 2151 tok middelskoleeksamen, derav 842 jenter. Totalt 336 230 elever fordelt på syv klassetrinn gikk i 1900 på landets (offentlige) folkeskoler (dersom man legger sammen bygd og land, faste skoler og omgangsskoler). Det gir årskull på vel 48 000 elever. Her inngår ikke privatskoler. Se SSB, historisk statistikk, tabell 5.9; Statistisk årbok 2000, tabell 189: Gymnas og middelskole. 1875–1956 <http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-040230-189.html>; og Statistisk årbok 2000, tabell 189: Folkeskoler. 1837–1946 <http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/ht-040220-187.html>.

Tveterås fastslår at selv om det mot slutten av 1800-tallet fantes mange flere lesende innbyggere enn tidligere i århundret, hadde det ikke funnet sted «noen vesentlig strukturforandring hos det lesende publikum». Leserne tilhørte hovedsakelig «et utpreget akademisk og borgerlig bymiljø» (Tveterås 1965, 15). På grunnlag av en undersøkelse av «Arbeiderklassens Kaar og Sæder i Christiania», gjennomført i regi av Selskabet for Folkeoplysningens Fremme i 1855, konstaterer Eilert Sundt at «her er fattigt paa Bøger i disse Huse», nærmere bestemt i Piperviken og Ruseløkbakken (1858, 48). Og særlig fantes det få bøker til morskapslesing. At fritidslesingen rundt århundreskiftet er «betydelig mindre» på Tøien skole enn privatskolene, bekrefter likeledes Caspari, og han fastslår at resultatet var som «man paa forhaand maatte vente» (465). Alderssammensetningen er sammenlignbar, men økonomien og den sosiale bakgrunnen forskjellig, og de predisponerte tilbøyelighetene likeså.

På privatskolene gikk barn av foreldre som med stor sannsynlighet og i likhet med Charlotte Undset ville oppfordre sine døtre til å lese Inger Johanne-bøkene. Deres pårørende ville nok uten vansker kunne samstemme i følgende betraktninger om hvorfor Zwilgmeyer under pseudonymet Inger Johanne hadde høstet «megen Anerkjennelse for sine livlige Smaafortællinger om Børn», fremsatt av en anonym anmelder i Aftenposten (22.12.1896): «Man kom i godt Humør over Smaabytonen og mindedes dog samtidig rørt sine egne Barnedage ved Læsningen om Ungdommens Færd ude og inde, i Stuer og paa Gaardspladse, paa Lofter og i Akebakker, paa Skolen og i Selskaber, til hverdags og til Jul» (sitert etter Hareide 1989, 167–68). Både Harald Tveterås (1965, 18) og litteratursosiologen Johs. A. Dale (1974) understreker den store betydningen som bøker, og spesielt lesingen av romaner, spilte i livet til borgerskapets kvinner. De hadde også best anledning av alle – med andre ord både tid og råd – til å dyrke denne pasjonen (Dale 1974, 169).

For det borgerlige publikum var det fra 1880-årene av ifølge Tveterås «viktig at tabureglene for bøkene ble brutt ned» (1965, 21). Særlig unge lesere hadde vært utsatt for lesekontroll og oppdragende litteratur. Men toleransen for normbrudd varierte med målgruppen, emnene som ble tematisert og kjønnet på forfatteren. Sett i denne sammenheng representerte Inger Johanne et velkomment, friskt alternativ for det lesende segmentets foreldre og barn, dobbelt så, fordi hun hverken utfordret dem eller systemet og levde opp til sedelighetsidealene fremsatt i *Forældre og børn*. Inger Johanne tror på Gud, ærer sine foreldre og bekrefter *status quo* og dermed de store sosiale forskjellene som den rådende tilstanden bygget på. Zwilgmeyer fikk selv merke hvor lite slingsringsmonn det fantes for kvinnelige forfattere som prøvde seg med kritikk av det etablerte kjønnsrollemønsteret.⁷

«MENNESKEFABRIKKEN»

Tøyen var rundt forrige århundreskifte et av de fattigste og tettest befolkede områdene i hele landet. Det er fra disse strøkene på hovedstadens østkant begrepet *gråbeinsgårder* stammer, brukt om store og trangbodde leiekaserner. I Sørligata ble den såkalte Menneskefabrikken oppført i 1895, med 50 leiligheter og så mange som 300 barn bosatt der samtidig.

7. Utdraget fra den anonyme anmeldelsen i Aftenposten sitert over, innleder det Jorunn Hareide (1989, 168) betegner som en forvrengt lesning av Zwilgmeyers *Ungt Sind*, en novellesamling for voksne, fra 1896.

En annen leiegård ble bare kalt Hælvete. Elevene på Tøien skole kom blant annet herfra. Etablert i 1882 hadde skolen allerede i 1888 hele 2071 elever fordelt på 59 klasser, og den største andelen av respondentene i leserundersøkelsen kom formodentlig fra Tøien. Tilnærmet alle forsørgerne til de 271 nye førsteklasingene som våren 1890 ble innskrevet ved skolen, var arbeidere, håndverkere og vognmenn. Syv prosent var enker og enslige mødre. Ikke en eneste embets- eller handelsmann står på oversikten gjengitt i Tøyen skoles historie. Skolens andre overlærer i rekken, Halfdan Raabe, oppgir i 1893 at så mange som 64 av elevene døde i løpet av skolens første tolv år, antagelig av tuberkulose og difteri. Han skriver at «[m]ange af forsørgerne hører til det nederste trin på den sociale stige, hvor huslig økonomi, orden og hygiene er ukjendte begreber». De dårligst stilte kunne få gratis bøker. Det dreide seg om nyttige lærebøker, katekismer og bibelhistorier, ikke bøker til den slags utenomlesing Caspari omtaler. Mange av barna måtte bidra til familiens inntekter og fikk mat og klær av veldedige foreninger (Danielsen 2007, 23, 25, 27).

Hvordan skulle de kunne skaffe seg tilgang til Inger Johanne-bøkene, når Kristiania Folkebibliothekers Bogsamling, i «Fortegnelse no. 1» fra 1899, bare kunne skilte med to av titlene (*Vi Børn og Sommerferien*)? Men noen av skolens registrerte Zwilgmeyer-lesere kunne jo ha vært blant låntagerne. Vi vet ikke hvor mange personer som oppga at de hadde lest Inger Johanne, eller hvor mange bøker det dreide seg om. Andelen på 13 prosent kan muligens tas til inntekt for bøkernes popularitet, for så lite penger hadde Tøyen-elevene å rutte med at tyveri går igjen blant forseelsene som de ble korporlig straffet for. De fikk til og med ris for å ha stjålet kål. Hvor mye tid hadde de til fritidslesing hvis de skulle hjelpe til hjemme, passe yngre søsken når foreldrene var på arbeid, og selv kanskje måtte tjene penger? Hadde de et sted å lese? Hadde de lys å lese i? Slike perspektiver er helt fraværende i *Forældre og børns* leserundersøkelser. Snarere anes en nedlatende holdning til «den obskure kolportagelitteratur», som – de omtalte forholdene tatt i betraktning – imponerende nok «indtager [...] en ikke ringe plads paa folkeskolebørnernes liste». Det påpekes at innslag av bilder i bøkene økte «efterspørgselen i utrolig grad» (1902, 466). Igjen slår habitus inn, både blant de som måler og blir målt.

Men kan vi umiddelbart slutte at den betydelig lavere Inger Johanne-skåren på Tøien skole utelukkende lar seg forklare med mindre kulturell og økonomisk kapital? Kunne den også tolkes som et signal om eller en forståelig reaksjon på hvem bøkene er stilet til? Hvem «dere smaapiger, som læser dette», omfatter (*Vi Børn*, 1890, 5)? Eller Inger Johannes utallige varianter av formuleringene «kan dere vite» og «kan dere tro»? Neppe lille Inga i 2. klasse på Tøien. I overlærer Raabes straffeprotokoll står hun som en av få jenter som ble idømt fysisk straff: Inga fikk «8 slag ris» for å ha stjålet elleve øre og to par vanter (Danielsen 2007, 25).

Barna på Tøien er ikke en del av Inger Johannes «dere». Byfogdens datter henvender seg først og fremst til sine – og forfatterens – egne, til barn av embetsmenn og andre bemedlede, som lik Inger Johanne selv går på privatskoler *à la* Olaf Bergs. Altså «pene smaapiger» og «bedre mands barn» (*Fra vor By*, 1892, 49, 43) eller også «fine folks barn» (*Morsomme Dage*, 1896, 106), slik de omtales av personer under dem i det sosiale hierarkiet. I likhet med Sigrid Undset gikk også Dikken Zwilgmeyer på privatskole, og da i Risør, som sin hovedperson. Det var det borgerskapet og embetsmannsstandens barn gjorde den gang, de som hadde forbindelser og tilstrekkelig med penger og ikke kunne tåle tanken på å skulle gå på offentlig skole.

Tøien-elevene tilhører allmuen, bøkene «andre» – eller «fattigfolks barn», som en av det lave sjiktets representanter kaller dem. Og i tråd med Inger Johanne-universets verdihierarki beskrives denne «Kristen/Kristian tusindkunstner» (begge navn forekommer på samme side) som «en liden sortsmusked mand» som stammet (*Vi Børn*, 37).

Fortelleren har et skarpt blikk for sosiale skiller og kaller de andre barna blant annet «fattigbørnene» (*Vi Børn*, 37), «almugutter» og «gadegutter» (*Fra vor By*, 39, 89) eller «Kransegaardsbarnene». Kransegaarden var en stor, mørken arbeiderbolig, med fem–seks unger i hver familie, omtrent som i Menneskefabrikken. I Kransegaarden bodde barn som «aldrig [...] mukkede» overfor Inger Johanne. Alle gjorde som hun ville, og det likte hun «umaadelig godt» (*Morsomme Dage*, 1896, 39). Den som protesterer mot at Inger Johanne utroper seg selv til konge, truer hun til underdanighet ved hjelp av en åre (40). Hun er ikke fremmed for å bruke svepeskaftet heller, slik at neseblodet flyter på en av «de ekle guttene til skomaker Anfindsen» (*Barndom*, 1895, 16). Med barna i Kransegaarden lekte – og her-set – Inger Johanne da hun var mindre, men glemte alle sammen for nye venninner da hun skiftet skole.

OPPRØR PÅ STEDET HVIL

I en artikkel fra 1962, «Opprørerne i pikebøkene», setter barnebokforsker Kari Skjønberg Inger Johanne inn i en lang tradisjon som innledes med Jo March i amerikanske Louisa M. Alcotts *Little Women* (1868; norsk utgave, *Smaafrøkner*, 1908), gjerne regnet som den aller første pikeboken. Boken handler om fire unge søstre under den amerikanske borgerkrigen. Skjønberg bruker rimeligvis ikke ordet *opprører* ifølge den vanlige ordboksbetydningen om deltagere i et voldelig opprør mot myndighetene, men begrenser det til å gjelde brudd med fremherskende tenkesett og konvensjoner. Og ettersom Skjønberg analyserer pikebøker, er det de litterære personenes protester mot en passiviserende kvinnerolle og kjønnsbestemte normer for akseptabel adferd hun konsentrerer seg om. Normbruddene var for øvrig ikke mer drastiske enn at bøkene jo vant gjenklang hos et stort publikum i den herskende klassen.

Ifølge Skjønberg tyder populariteten på at leserne kjente seg igjen i fremstillingen av overgangen fra den friheten bøkene heltinner har hatt som barn, til tvangen som møter dem etter hvert som de vokser til. Mens andre opprørske jenter i litteraturen sosialiseres inn i kvinnenrollen, bøyde Jo March seg aldri, hevder Skjønberg. Hun avskriver derimot Inger Johannes viltre påfunn som ufarlige for det etablerte rollemønsteret (1962, 179–80).

Grunnen til at Inger Johanne ikke utgjør noen fare for *status quo*, skyldes etter min mening at Dikken Zwilgmeyers hovedperson følger sine mange innskytelser for å oppnå øyeblikkelig behovstilfredsstillelse for egen del. I den grad hun gjør opprør, er det situasjonsbestemt og rettet mot mennesker og forhold som innskrenker hennes bevegelsesfrihet der og da. Hennes uttalte ønske om at hun heller skulle vært gutt, begrunnes med at hun da ville kjøpt en båt «med ordentlig seil og rig og alting» til å reise på havet med og fiske. Da skulle hun seilt alene på bølgene, latt vinden ruske i håret og sunget i vilden sky (*Morsomme Dage*, 1896, 98). Men når hun i en annen sammenheng forteller om sin lidenskap for å bygge demninger, og skriver at «[d]et maatte være fælt morsomt at blive en rigtig ingeniør», konstaterer hun lakonisk, som et faktum, at det «desværre» ikke går for henne,

«som er liden pige». Det kan derimot Karsten bli, til tross for at han, i motsetning til henne, ikke evner å finne på noe nytt. Inger Johanne utdyper ikke urimeligheten i deres forskjellige vilkår, godtar dem uten å stille spørsmål, og er vel tilfreds med tanken på at hun jo kan sitte på kontoret hos broren og som vanlig styre «hele kodiljen» (*Karsten og jeg*, 1891, 11).

På grunn av den systematiske forskjellsbehandlingen av kjønnene beklager Jo March at hun er født jente og prøver å oppveie ulempene og tøye grensene for sin kjønnsidentitet. Hun insisterer på å bruke den guttaktige forkortelsen Jo i stedet for døpenavnet Josephine, leker bror for søstrene sine, spiller alltid gutte- og mannsroller i skuespillene de setter opp, utroper seg til mannen i familien mens faren er i krigen, og selger det lange håret sitt for å skaffe penger, slik at moren kan reise til faren og pleie ham på militærpsykehuset, der han er innlagt. Hun beklager tapet av håret, men trøster seg med at hun kommer til å se mer ut som en gutt. Andre familiemedlemmer tar mindre lett på at hun bryter med tidens feminine idealer. Jos normbrudd koster.

Alcotts utforskning av identitet og lek med kjønnsmarkører har vakt interesse for *Little Women* blant kjønns- og *queer*forskere. Jos ambisjoner om å bli en økonomisk uavhengig forfatter ikke bare for egen del, men for å kunne understøtte søstrene og også foreldrene med sin skriving, samsvarte på 1860-tallet og lenge etter heller med et mannlig tenkesett enn en ung pikes. I fortellingene om Inger Johanne vet ikke foreldrene helt hva de skal gjøre med henne, så uvøren og guttaktig oppfører hun seg. Har hun gjort noe som er «litt galt», skal hun sendes til et pensjonat i Søndfjord, og har hun vært «riktig vild», «som den værste gutt», vil de sende henne til et av «disse grusomme pensionaterne» i Preussen eller Pommern for å «lære at bli skikkelig» (*Barndom*, 1895, 142). Men truslene er ikke alvorlige, de har helst komisk effekt og understøtter fortellerens fremstilling av seg selv som en uredd og impulsiv friskus.

Det mest iherdige fremstøtet for å polere henne foregår i bok syv, en sommer hun er på besøk hos «ustyrtelig rige» og «forfærdelig fine» barnløse slektninger (*Hos Onkel Max og Tante Betty*, 1897, 6). Tanten har satt seg fore å «afslibe» Inger Johannes «mange kanter» (7), kaller henne et «enfant terrible» (18) og mener hun burde vært sendt i kloster for oppførselens skyld (58). Foredragene om kleskodeks og bordmanerer, og den slags skikk og bruk som innebærer at småpiker bokstavelig forventes å gå stille i dørene og ikke må blande seg i de voksnes samtale, er så kjedelige og tante så lite hyggelig, at Inger Johanne skriver til foreldrene og ber om å få komme hjem. Moren svarer at hun pent må bli hos den «prægtige» damen, for det har hun «saa godt af» (40). Å gjøre tante til lags er umulig, og forsøkene på å temme den gjenstridige lykkes selvsagt ikke.

På et ball som den vesentlig mer joviale onkelen arrangerer til Inger Johannes ære, fiker hun til en overlegen blei, vinner sympati fra de andre gjestene og finner på så mye rart, at alle stimler sammen om henne, «akkurat som hjemme». Hun har det derfor «forfærdelig gjildt» på ballet (48). Men tante lar seg ikke blidgjøre. Inger Johanne gråter mye, avviser totalt slektningenes forslag om å adoptere henne og får etter enda mer gråting returnere til sin frie tilværelse i hjembyen. Leserne er helt enige med fortelleren i at det karikert bornerte og stillesittende livet tante Betty tilbyr henne, ikke er noe å trakte etter.

SMÅBYHIERARKIET

Inger Johanne reagerer særlig på to ting under oppholdet hos de rike slektningene: For det første reagerer hun på innskrenkningen av bevegelsesrommet sitt, og for det andre på en statusmessig degradering sammenlignet med hva hun, som byfogdens datter, er vant til hjemmefra. Begge mistrivselgrunnene synes uavvendelige tatt i betraktning forklaringen hun kommer med tidlig i boken på hvorfor hun skal til Betty for å «slibes», en forklaring som samtidig inneholder en kortfattet skildring av personligheten hennes: «fordi jeg er saa vild og holder skøi og leven med alle mennesker og løber saa meget ude» (1897, 15). Mistrivselen er også et gitt faktum i en bokserie som dyrker det uforferdede naturbarnet. Og naturbarn er Inger Johanne både fordi hun *ikke* er et polert kulturprodukt, men heller å regne for en uslepet diamant, og fordi hun ferdes så mye ute i naturen, med vind i håret og klærne på halv åtte.

I personportrettet sitt har Inger Johanne òg plassert seg selv sosialt: Bare den som befinner seg høyt på rangstigen, kan holde leven med alle andre. Hos slektningene er det imidlertid Betty som bestemmer, og Inger Johanne misliker sterkt at hun ikke kan gjøre som hun selv lyster, men må adlyde tanten. Selv buldrebassen onkel Max må det. Voksne lesere kan i ettertid lure på hvorfor han i et patriarkalsk samfunn underlegger seg hustruens kommando – hvis det da ikke er hun som har pengene. Det hører vi ikke noe om, hverken om hvorfor Betty og Max er så rike, eller hvordan de og byfogdens er i familie med hverandre. Innvendingene mot livet hos de rike og fine skyldes degraderingen, inaktiviteten og kjedsomheten det innebærer, særlig for den kvinnelige delen. Som så mange av periodens overklassekvinner reagerer Betty selv på tilværelsens letthet med å være mye syk og utilpass. Kommer det voksent besøk, blir Inger Johanne oversett og overhørt. Den håndplukkede småpiken hun skal leke med, er like utålelig kjedelig som tanten, antagelig fordi hun allerede er ferdig slipt.

Til gjengjeld har Inger Johanne ingenting imot at det inviteres 60 gjester til ballet som arrangeres for henne, eller at tanten og onkelen forærer henne et komplett nytt ballutstyr – sko, kjole, korallhalsbånd, lange hansker og en rød vifte. Spesielt begeistret er hun over viften, ettersom ingen av venninnene hjemme eier en slik. At hun som en del av oppstasingen får krøllet håret sitt, bidrar også til å spenne forventningene og gjøre henne «rasende glad» (42). Jo March ville ha skydd hele opplegget. Sosiale sammenhenger der hun må spjåke seg ut, omgås privilegerte samfunnslag, følge deres spilleregler og konversere om trivialiteter, er ikke noe for henne. Det er Jos ikke-opprørske søstre, Meg og Amy, Inger Johanne ligner i sin sans for fine klær, pynteting og statussymboler. Før hun skulle reise til tanten og onkelen skrøt hun av våpenskjoldet de har på landaueren sin og spiller med når venninnene antar at personer som har våpenskjold, er adelige, og at Inger Johanne som deres slektning også må være av aristokratisk byrd.

Så viser det seg at hun ikke mestrer omgangsformen blant det større stedets sosietet. Hun oppdager at den utkommanderte ballkavaleren betrakter henne som en tuppe fra landet, og det vil Inger Johanne slett ikke ha sittende på seg, hun som kommer fra en by på Vestlandet! (Dette er før Vilhelm Krag «oppfant» Sørlandet i 1902.) Det er da hun reagerer på guttens overlegne holdning, fiker til ham og på resten av ballet følger sine egne lyster, på tvers av tanten.

Hjemme, i den lille byen «nede ved kysten» (1890, 9), som i hvert fall voksne lesere ville assosiere med Risør, småbyen der forfatteren selv vokste opp og faren var byfogd, er Inger

Johanne vant til at alle kjenner henne. I datidens klassesamfunn tilhører den uregjerlige byfogddatteren småbyens toppsjikt, noe hun vet utmerket godt, og benytter seg av. Familien bor i et «gammelt, deiligt hus», omgitt av «store, ældgamle lønnetrær» og med «[h]ele fem hager» (15) – ifølge Inger Johannes introduksjon av seg selv, vennene og hjemmet i *Vi Børn*. Hun beskriver presist sin privilegerte posisjon i oppfølgeren, *Karsten og jeg* (1891), når hun skal begrunne hvorfor de fleste småguttene i byen er redde for henne. Ikke bare er hun munnrapp og sterk i klypen om noen skulle yppe seg. Enda viktigere er det at hun «altid [har] ligesom i usynligt følge far[en], som er politimester, og alle politibetjentene – saa der er sjelden nogen som mukker» (109). Dette må vi forstå slik at faren er både byfogd og politimester. Hva kan vel andre stille opp mot en slik øvrighet?⁸

Inger Johannes smule opprør retter seg aldri mot de sosiale hierarkiene. Det er muligens mye forlangt at en trettenårig forteller fra borgerskapet skal foreta politiske analyser i en pikebok, men det er likevel påfallende hvor lite opprørsk hun faktisk er, for eksempel sammenlignet med den i utgivelsessammenheng vesentlig eldre Jo March (1868), og i hvilken grad hun opptrer som klassesamfunnets forlengede arm. Bøkene bekrefter Gunvor Risas karakteristikk av den norske barnelitteraturen sent på 1800-tallet: Forfatterne vektlegger barnas naturlige væremåte, samtidig som de formidler overklassens verdier (2005, 36–37). Beskrivelsen følger opp Kari Skjønbergs påpekning av det manglende feministiske opprøret.

På samme måte som Inger Johanne plasseres sosialt gjennom faren, rangeres også de andre barna. «Peder 'til provsten'» (1890) er omtrent i samme kategori som hun selv, mens «Stian 'til vægterens'» og «Jørg 'til feierens'» (1892, 90) tilhører gateguttene. Blant det øverste sjiktet regnes tollinspektøren, konsul Gertz (*Barndom*) og diverse velstående personer, som det – ifølge Inger Johanne – svært rike ekteparet «onkel» Ferdinand og «tante» Oktavia (*Morsomme Dage*).

Hun liker dem som gir henne kaker og skjemmer henne bort, som de tre søsknene Porsvold, og straffer dem som ikke føyer henne eller i likhet med urmaker Krause angivelig gjør seg viktige uten grunn. Krause går forbi henne så altfor stiv i ryggen uten å hilse og har dessuten vært så «sjofel» å tette igjen et hull i gjerdet, slik at Inger Johanne ikke kan ta en snarvei til skolen gjennom gårdsrummet hans to–tre ganger om dagen. Urmakerens husbestyrerinne, som heller ikke føyer henne, kjører hun regelrett på en gang hun er ute med hest og vogn (*Barndom*, 1895).

8. I slutten av tredje bok, *Fra vor By* (1892), får faren ny jobb. Det opplyses ikke hva slags stilling det dreier seg om, men familien flytter til Kristiania. De bor antagelig der i fjerde bok, *Sommerferier* (1894), til leie hos en murer, og det kunne tyde på at økonomien har blitt strammere. Mesteparten av boken handler imidlertid om ferien som moren og barna tilbringer på en bondegård. Femte og sjette bok (*Barndom* og *Morsomme Dage*) er uten forklaring lagt til samme miljø og omgivelser som de tre første, men i *Barndom* (1895) er det en annen enn faren som er politimester. I syvende bok, om reisen til og oppholdet hos tante Betty og onkel Max, er det igjen som om økonomien er til dels bekymringsfull. Inger Johanne konstaterer at moren aldri kjøper noe nytt til seg selv og «gik bestandig i den lille, gamle kjole» (1897, 13), mens faren «havde ofte ondt for penge, og da saa han altid saa trist ud» (90). Det er flere eksempler på at hverken forfatteren eller hennes forteller husker helt fra bok til bok. I syvende bok lurar hun seg til å ta en togtur, for det har hun aldri gjort før. I åttende bok gleder hun seg også til å ta toget for første gang. Til og med antallet søsken synes å variere – i første bok presenterer hun seg som den eldste av fem, og navngir dem alle, men i fjerde er de bare fire. Selv om den sosiale statusen muligens også har variert noe, målbærer Inger Johanne ikke desto mindre hele tiden de samme verdiene, og leseren vil tenke på henne serien igjennom slik hun presenterer seg i den første boken, som «Inger Johanne 'til byfogden'» (1890, 22).

Nederst på stigen står fattigfolk, geseller (rekende løsgjengere), fanter og alle skrullingene som virrer rundt i småbyens gater. Flere av lærerne befinner seg tydeligvis også langt under «Inger Johanne 'til byfogden'». Seminarist Holmesland, som de har i regning, bryr hun seg «aldrig en døit om» og går i hans timer «freidig» og setter seg på plass når hun kommer for sent (*Karsten og jeg*, 1891, 103–04).

Slik oppførsel ville ikke blitt akseptert dersom allmuebarna på Tøien skole skulle ha prøvd seg. Der fikk elevene straff for skulk, rømming, snakk i timene, uro under ut- og innmarsj og mye mer. Selv for uartighet utenfor skoletiden kunne det vanke ris. Humor på lærernes bekostning var det *ikke* rom for. En elev som hadde oppdaget språkets flertydighet, ble ifølge Raabes straffeprotokoll idømt to slag ris for i Jens Bjelkes gate «at have råbt efter frk. Shive: 'Frk. Shive skar ei skive!'» (Danielsen 2007, 25).

FORTELLERPERSPEKTIVET

Det er mye humor og selvironi i Inger Johannes beskrivelser av små og store hendelser i livet sitt. Når Inger Johanne tilsynelatende forteller om folks urimelige eller uforståelige reaksjoner på hennes påfunn, får vi innimellom signal om at de kanskje ikke var så «sjofle» tross alt, og leseren kan bli slått av den ironiske distansen som oppstår når barnefortellerens situasjonsforståelse avsløres som begrenset. Dermed kan man argumentere for at forfatteren tar avstand fra normene hennes egen hovedperson synes å formidle. «Avsløringen» er lett å oppdage i de tilfellene Inger Johanne forstår at hun har oppført seg dårlig og går i seg selv. Da bekreftes den gode moralen, og man kan knapt snakke om ironisk distanse. Andre ganger er Inger Johannes perspektiv vanskeligere å demaskere, i hvert fall for yngre lesere som kan ta saksfremstillingen hennes bokstavelig. Forståelsesgrunnlaget til et skolert voksenpublikum i ettertid, som særlig har forholdt seg til utvalgte bøker og ikke hele serien, kan knapt sammenlignes med tolkningspremissene for datidens barn som gjenkjente klassesamfunnets realiteter.

Forfatterens distanseringsmanøvre er ikke politisk motiverte og fundert på sosiologiske analyser, men moralsk betinget. Zwiłgmeyer er som alle andre et produkt av sin tid og skriver naturlig nok i overensstemmelse med sin egen klassetilhørighet. Bøkenes popularitet tyder på at hun traff målgruppen godt, blant annet på Olaf Bergs pikeskole. Mengden av sosiale markører i de ni bøkene utgitt 1890–1900 sett under ett gjør det problematisk å skulle skille klart mellom forfatterens og fortellerens *etos*.

I fortalen til *Karsten og jeg* kommenterer Inger Johanne at anmeldere av den første boken berømmet henne for å være talentfull, ha humor og være frisk, og bemerker kvikt at «frisk» det er hun sannelig, hun som aldri feiler noe (1891, 4). Humoren i utsagnet kan rette seg både mot Inger Johanne, som da eventuelt ikke forstår den overførte betydningen av ordet, og mot anmelderne, fordi hun leker med flertydigheten. Eksempelet byr ikke på etiske dilemmaer. Men hvordan skal vi forstå hennes fremstilling av grisungene som drukner, fordi vannet hun og Karsten hadde demmet opp, tok et annet løp enn forutsatt da fossen de utløste, styrtet rett inn i grisehuset til Søren murmester? Den gamle, magre mannen i hvite murerklær og «med en frygtelig spids hage» blir rød i ansiktet «som en koft hummer», skriker til dem og fekter med armene, og legger avgårde for å klage til faren. Scenen som skildres, der Søren står «nede i gaarden», gråter og bærer seg, mens faren står oppe på

trappen og ikke viser andre tegn på opphisselse enn en «rynke mellom øinene», kan leses som symptomatisk for deres sosiale plassering – henholdsvis nede og oppe – og for verdigheten de tillegges. Byfogden betaler mureren ti kroner for grisungene og avslutter med et myndig «og dermed er den sag forbi mellom os». Inger Johanne må riktignok tømme sparegrisen og får en ettermiddags husarrest, men synes merkelig uberørt av grisungenes skjebne. Hun er mest lei seg for sin egen del. Kommentaren «uf, det er ækkelt, at grisunger skal taale saa lidet ogsaa» vil kunne oppfattes som ufølsom like gjerne som morsom (*Karsten og jeg*, 1891, 18–19).

De mange skildringene av dverger, tomsinger, fete personer, store og små med månefjes og alle slags andre lyter, «tykke og rødviolette og stabbede» tollbetjenter (*Barndom*, 1895, 2) eller tollbetjentsønner «blege som lig og [med] gule tænder» (*Syvstjernen*, 1900, 23) er neppe ment som annet enn kvikke karikaturer – hadde det ikke vært for kvantiteten og den sosiale tendensen: Inger Johanne sparker nemlig først og fremst nedover. Derfor kan drømmen hennes om å bli noe stort, «noget mere end alle andre, noget, ligesom at staa paa et høit fjeld med alle andre langt under sig» (1891, 112), anta en ubestemmelig bismak forfatteren nok ikke hadde forutsett, enten fordi hun ikke overskuet mønstrene som kan trekkes ut av alle bøkene, eller fordi hun var blind for at fremstillingen kan oppfattes som verdimesig ladet.

Å dømme etter Inger Johannes rapporter fra hjembyen, er ikke fedme et nytt samfunnsproblem av i dag. Hun beskriver påtagelig mange bysbarn som tykk – tykkere – tykkest. Til den siste kategorien hører antagelig madam Graaberg i *Syvstjernen* (1900), for hun er «ligesaa tykk som tre almindelige madamer» (23). Sint var hun visst òg, i hvert fall når hun ble ertet av Inger Johanne & co. Varianter av gradsadjektivet *liten* går likeledes igjen i personskildringene. Mange må følgelig også ha vært små av vekst, ikke minst i de lavere sosiale lag. «Gamle Peder bælgetræder», som ringer med klokkene i kirken, er så «liden og sammenskrumpen» at han sammenlignes med «en liden sort mus, som kryber ind i en spræk» (29). Sammenligning med dyr kan utvilsomt oppfattes som degraderende. Men beskrivelsen av «lille Jørgen skomager» som «liden og tutlet» (65) er vel heller ikke akkurat ment som en honnør? Et påtrengende spørsmål i mitt prosjekt blir da hvem som ser personene på dette repetitivt karikerende viset – fortelleren fra sitt barneperspektiv, eller den voksne forfatteren?

Lenger ute i samme bok treffer Inger Johanne og hennes følge på en skolelærer en sen vinterkveld de er ute og kjører med hest og slede. Tre ganger i løpet av noen linjer betegnes læreren som «liden» og «den lille» (*Syvstjernen*, 1900, 85). Da fungerer epitetet som en diminutiv og sosial markør, og igjen kan man spørre hvem som er så opptatt av å påpeke lærerens størrelse i bokstavelig og overført betydning. Den underordnede posisjonen påpekes også med formuleringer som at han fikk «lov» å haike med dem og «staa bag paa». I en bratt sving faller den lille læreren av meiene og ned i snøen, mens Inger Johanne og Karsten sitter trygt og godt innpakket oppe i sleden sammen med eieren.

På samme måte som byfogdens hus ligger hevet over de andres, står datteren «faktisk» høyt hevet over folk flest i historiene, og handlingene hennes har vidtrekkende konsekvenser.

INGER JOHANNES OFRE

Å påpeke innslag av regelrett mobbing og hovedpersonens dårlige behandling av andre, går igjen i resepsjonen (bl.a. Undset 1913; Sandnes og Krogh 1990; Hareide 1993). Gunvor

Risa hevder til og med at Inger Johanne forteller «med stor glede og ikkje liten skadefryd om erting og plaging og grove strekar. [...] Og om ho angrar seg, fører ikkje det til at ho ser på folk rundt seg med andre auge. [...] Bare av og til maktar Inger Johanne å sjå eit menneske frå ein annan synsvinkel enn sin eigen» (2005, 54). Men mønsteret, mengden og systematikken i handlingene forbigås.

Særlig tre eksempler trekkes frem, to fra *Vi Børn* og ett fra *Barndom*, og da gjerne for å underbygge utsagnene om bøkens ypperlige menneskeskildring og «dype perspektiv» (Undset 1913, 175). Det første eksempelet er historien om Karsten og vennene hans som med makt fordriver noen andre barn fra akebakken deres. Først da Kristen tusindkunstner kommenterer urimeligheten i at «fattigfolks barn» ikke en gang skal få beholde denne vesle gleden, slår det Inger Johanne at det var «en græsselig stor skam» å ha jaget bort «de stakkars fattigbørnene». Hun gråter da for «den lille skjebnede Tollef», sønnen til vaskekona deres, som gråter så sårt: Han hadde fått en snøball i øyet under bataljen, mistet vedtreet han prøvde å ake på og kommet til stengt dør hjemme – moren er formodentlig ute på vaskejobb (1890, 36–38). Om dette skal oppfattes som et moralsk lærestykke for Inger Johanne eller for leserne, som underforstått oppfordres til å være greie med de fattige, kan diskuteres.

Det andre eksempelet handler om lærer Eiebakke, en stakkarslig lærer og «saadan inderlig rar liden tusselad af en mann» (hvem ser her?), med vridd nesetipp, forskrekkede øyne og altfor stor frakk, som elevene – anført av Inger Johanne – plager livet av. Skal vi tro hennes egen versjon, er det hun «som finder paa alting, og saa gjør de andre, hva [hun] siger» (1890, 55). Elevene blir sjokkerte over å høre at Eiebakkes mor er «en gammel, fattig fjeldkone». Ja, de blir «enige om» at det rett og slett «var rent ud skandaløst» (59), og plager ham enda mer etter det. Inger Johanne kjekker seg for medelevene og vekker beundring når hun henger dem ut begge to, fattigkona og sønnen hennes.

Tilfellet vil at hun en dag kommer i prat med «fjeldkone». Kvinnen forteller at sønnen har hentet henne til seg fordi han nå kan sørge for dem begge. Det stikker i Inger Johanne når hun forstår at læreren tydeligvis hadde sagt til moren at alt var fint i klassen, for hun vet jo at de «ikke tænkte paa andet end at være lei mod ham» (63). Eiebakke forsvinner fra skolen, og noen måneder senere var han død. Verst for Inger Johanne synes ikke å være den tussete lærerens skjebne, enn si moren, som hadde mistet både sin sønn og forsørger, men at hun selv aldri kunne få bedt ham om forlatelse.

Også for Inger Johannes medelev, Magrete Kind, ender det med døden. Magrete plasseres sosialt som eneste barn til en handelsreisende, og den lille familien bor i to trange værelser. Hun beskrives som «saa kjedelig» og «saa græsselig almindelig» at Inger Johanne «ligesom» ikke har noe å si om henne uten akkurat det, og at det ikke var noe moro med henne «i nogen retning» (*Barndom*, 1895, 85–86). Venninnegjengen blir enige om en strategi for å fryse ut etterdilteren, og de oppfører seg direkte ufyselig mot henne. Da hun blir syk, er det ingen som savner henne. Det står om livet, og Magretes mor spør om ikke Inger Johanne kan komme på besøk. Men Inger Johanne vegrer seg, for hun «har været saa lei» og «angrer [...] saa usigelig». Fru byfogden mener at hun nettopp derfor skal gå og be Magrete om ikke å være «vred» på henne. Inger Johanne får sin tilgivelse før Magrete dør, gråter og vil «være snil, bare snil bestandig» (1895, 98).

Reaksjonsmønsteret gjentas om og om igjen: Inger Johanne gjør noe til skade for andre, får skjenn, gråter og lover bedring. Om hun gråter fordi hun forstår og føler med den

andre, og/eller fordi hun reagerer på reprimanden og selv nærmest kjenner seg som et offer (fordi de andre så å si har latt det skje), er ikke alltid like godt å avgjøre. Fra fortelling til fortelling, bok til bok, er det knapt noen endring eller større innsikt å spore. Oppmerksomheten rettes primært mot Inger Johannes sjelefred og ikke mot ofrene hennes. Det virker heller ikke som om foreldrene setter særlig inn på å lære henne empati og ansvar eller om livets realiteter for de mindre privilegerte. Den lamme madam Igland må selv forklare at hun livnærer seg av å selge det Inger Johanne og venninnen Mina stjeler i haven hennes, og spør om det er «disse to pene smaapigerne, som vil tage fra en gammel, lam kone det eneste, hun har at leve af» (*Fra vor By*, 1892, 49–50).

Så gråtes det igjen. Madam Igland er likevel slett ikke sint på rips- og gulrottyvene. Det skal ikke mer til enn at Inger Johanne tilbyr seg «undertiden» å komme og hjelpe henne, før hun sier at «Vorherre glemmer nok ikke dig, der har hjerte for en der er gammel og lam» (52). Men madam Igland avslår tilbudet, for hun får den hjelpen hun trenger av sin trofaste Oline, karikert på Inger Johannes sedvanlige vis som «en gruelig gammel pige», brun som bark og med en eneste tann, «svært lang og gruelig hvid» (36). Den lamme kvinnen omtaler tjenestepiken ganske annerledes respektfullt og sier at det er «Vorherre» som har sendt Oline til henne. Det gir Inger Johanne noe å fundere over, for «det havde aldrig faldt [henne] ind», hverken at «Vorherre tænkte paa Oline», eller at «der var nogen, der var glad i den gamle rare Oline ogsaa!» (51). I tråd med bokseriens lutherdom er det tilstrekkelig at synderen angrer og ber om forlatelse. Bare unntaksvis settes Inger Johanne til andre botsøvelser. Hun omfattes med andre ord av en ganske annerledes overbærenhet enn virkelighetens Tøien-elever erfarte i forbindelse med sine forseelser.

Eksemplene inngår i et mønster med klart klasseperspektiv. I historien om Magrete Kind kommer pikens mor med en sosialt ladet bemerkning, som i denne sammenheng fremstår som en nøkkelsetning: «Stakkar, hun har nu ikke havt det hjem, som dere har havt» (*Barndom*, 1895, 96). Utsagnet om den døende datteren, rettet til Inger Johanne, handler ikke om mangel på mat eller om vold i nære relasjoner, men om klasse. Perspektivet er like umiskjennelig når Inger Johanne legger ut om de «mange rare, tussede mennesker» i byen hennes, «saadanne, som ikke er rigtig i hovedet, men som faar lov at gaa løs omkring, fordi de ikke gjør noget galt» (*Karsten og jeg*, 1891, 69). Forstyrrede personer av bemidlede familier hadde nok andre alternativer, for originalene som vandrer i gatene blir forfulgt og ertet på det frykteligste, og da særlig av Inger Johanne. Riktignok hevder hun at det var «før i tiden» hun syntes det var «forfærdelig morsomt». Men det er vanskelig for leseren å skille mellom fortellingens «før» og «nå», spesielt siden hun oppfører seg likedan i flere av bøkene.

Morsomst synes hun det er å erte «Even høne» og andre «tusseladder» som blir skikkelig sinte. Even høne (noe annet navn blir ikke brukt om ham) har en gang vært skolelærer, men bor «nu» i det gamle fattighuset. «Hver eneste dag kunde [hun] finde paa noget nyt» for å plage ham. Mest bemerkelsesverdig er det at hun driver gjøn og tarrer ham, selv når hun er alene og ikke har noen å tøffe seg for. Dette kommer frem i historien om den gang «lille, rare Even høne» (og hvem er det som ser her?) redder henne fra drukningsdøden, til tross for at hun «altid havde været saa fæl mod ham» (1891, 71). En stormfull dag bare de to befinner seg på bryggen og hun holder på med å plage ham, faller Inger Johanne i det iskalde vannet, går under, og tror hun skal dø. Da mønstrer lille

Even alle sine krefter, og trekker den storvokste jentungen opp på land igjen. Men han nekter å følge med henne hjem.

Fru byfogden lover å gi ham masse mat, slik datteren ber om. Moren formaner henne om å unnskyld seg og «aldrig være lei, hverken mod ham eller mod nogen af de andre tussede stakkarne mere». Det hevder Inger Johanne å ha etterlevd, og at hun i tillegg gjør «kort proces» om andre skulle prøve seg (77). Dette står i bok nummer to, mens historien om Magrete Kind står i den femte, og hun erter og kommanderer på «Jens Godmorgen» – «en gammel tutlet fyr, som bor på fattighuset» (*Syvtjernen*, 1900, 37) – i den niende boken. Lærdommen hun trekker, synes i beste fall å være avgrenset og situasjonsbestemt.

Moren kan nok titt formane henne, i ettertid og med sorgfulle øyne, om å være snill. Samtidig er det nettopp hun som i den fjerde boken sier til ungene at de må stikke av fra alt det de og deres medbrakte dyr har stelt til av rot og skitt på et overnattingssted, «ellers maa [hun] betale i dyre domme for renlighed her» (*Sommerferien*, 1894, 89).

FANTER, FJELLBØNDER OG SKITTFELDIGE TØSER

Enkelte vil kanskje sammenligne en ideologikritisk analyse av Inger Johanne-universet med å kanonbeskytte spurv. Men burde det ikke være like relevant å stille spørsmål om normene barnebøker formidler, som å diskutere verdisynet i litteratur beregnet på voksne? Spesielt når det dreier seg om en av de mest skattede norske barnebokforfatterne gjennom flere generasjoner? Her er vi dessuten interessert i hvordan universet kan tenkes å ha fremstått for elevene på Tøien skole, nærmere bestemt for allmueleserne i Casparis 1902-undersøkelse. Hvordan ville de reagert på fremstillingen av dem og deres like – gateguttene og Kransegaardsbarna i Inger Johannes hjemby? Ville de ha reagert på at Herren prises fordi han «har løst opp» for en syk liten fattiggutt som dør i *Syvtjernen* (1900, 81), at Inger Johanne synes det ville være «saa deilig» for gutten å komme opp i «det strålende lyshav hos Gud!», til «Han som er snillere end alle mennesker paa jorden!» (79, 78), i stedet for at det ønskes helbredelse for ham? Når Inger Johannes nyfødte lillesøster dør få sider senere, hører vi ikke noe om at Gud lovprises for sin inngripen.

Ville de reagert på at Inger Johanne gjentatte ganger omtaler seg som en «liden» pike, hun som er «hele» 13 år? Mange på samme alder var godt kjent med stort ansvar og hadde allerede lang arbeidserfaring. Da Fabrikktilsynsloven ble vedtatt i 1892 og barnearbeid forbudt (det vil si for barn under 12 år; for aldersgruppen 12–14 ble arbeidstiden begrenset til seks timer daglig, og for 14–18-åringene til ti timer), kom den blant annet som følge av klager fra skolehold over trøtte elever. Enda viktigere var oversikten statistikeren Jacob Neumann Mohn utarbeidet på midten av 1870-tallet, som viste at bruken av barn var omfattende, og mer utbredt i industrien i Norge enn i Sverige, England og USA. Særlig mange barnearbeidere fantes i tobakks- og fyrstikkindustrien, der barn i 1875 utgjorde henholdsvis 43 og 35 prosent av arbeidsstokken.⁹

9. Se artikkel om J. N. Mohn i *Norsk biografisk leksikon*, Espen Søbys artikkel «Barnearbeid i industrien 1870–1915. 'Manden i Barnet' må beskyttes» på hjemmesiden til Statistisk sentralbyrå, <http://www.ssb.no/a/histstat/artikler/art-2000-09-13-01.html> og Ellen Schruppf, «Barndomshistorie – perspektiver og problemer», *Barn 2/2008*, <https://www.ntnu.no/documents/10458/20989779/schrumpf.pdf>.

Men reguleringen av barnearbeid gjaldt bare industrien, ikke primærnæringene. I 1891 fantes nær halvparten av alle lønnede barnearbeidere i jordbruk, fiske og fedrift, og det ulønnede arbeidet i hjemmet og på gården ble ikke registrert. Mens Inger Johanne løp fritt og freidig omkring, og kanskje kjedet seg i de lange sommerferiene, vandret store barneflokker ned i syvårsalderen ikke så langt unna opptil 20 mil, fra utfattige bygder i indre Vest-Agder til rikere gårder eller bystrøk østpå, for å tjene penger. De kunne være borte i seks–syv måneder. Mange ble satt i hardt arbeid og behandlet som slaver. Barnevandringene avtok mot slutten av 1800-tallet, men opphørte ikke før i 1910, tre år før Dikken Zwilgmeyer døde.

Inger Johanne er et produkt av tid og sted og av forfatterens normer. Uten å ha sett jødekvartaret i Frankfurt beskriver hun strøket i bok åtte, i sin rapport fra utenlandsturen til Tyskland, som «en trang smal gade, hvor der bare bor jøder, hvor det vrimler af sorthaarrede, stornæsedede jødefjes og sorte jødebarn ligger og krabber som kattunger allevegne» (*Udenlands*, 1898, 74). Barnefortellerens ordbruk og sammenligning av jøder med dyr er helt i tråd med datidens antisemittiske sjargong. Blir det vel polemisk å spørre om norske jødiske barn er inkludert i hennes «Store Vi»? I en undersøkelse av fortellerens *etos* og tekstenes iboende normsett vil imidlertid nettopp spørsmål om hvem fortelleren – og forfatteren – henvender seg til, om inkludering og ekskludering, stå sentralt. Hvorvidt leseren blir oppmerksom på slike prosesser, eller knapt registrerer dem, er både individuelt og historisk betinget og avhenger av tolkningsfellesskapet man tilhører. Forskere orientert mot barneperspektivet og forfatterens litteraturhistoriske plassering, og som kanskje forholder seg til noen utvalgte titler, kan være mindre åpne for mønstre i Inger Johanne-seriens sosiale og politiske forankring.

Hvis vi går nærmere inn på hvilke egenskaper som knyttes til den fattige befolkningsdelen i bøkens persongalleri, kan vi øyne en rasjonalisering av overklassens verdiperspektiv og av klassesamfunnet som sådant, en rasjonalisering som bidrar til at den dominerende posisjonen nøytraliseres og fremstår som umarkert. Fire karakteristika særkjenner Inger Johanne-universets sosiale utskudd og andre som befinner seg på rangstogens lavere trinn: De er skittfildige, mørke og sortsmuskede, mindre begavede og fysisk heslige. De har skjemmende utslett og kjertler i øynene, er tykke og duknakkede, eller små og tuslete, har store røde hender, defekte neser og andre skavanker; og selvsagt er klærne deres stygge, skitne og fattigslige. De snakker gjerne rart og skildres ofte som sinte og lite hyggelige. Sinnet deres utløses imidlertid ikke rent sjelden av at Inger Johannes oppførsel går ut over inntektsgrunnlaget deres.

Til å skulle være en så impulsiv og rastløst på farten «liden pige», er Inger Johanne påfallende oppmerksom på renslighetsstandarden rundt omkring. Hjemme hos Magrete Kind har de «ganske rene gardiner» (*Barndom*), men på Skohjem gård «sjokker» bondekonen rundt på bare føtter, har skitten nattkappe og serverer stikkelsbærvin med døde fluer i (*Morsomme Dage*). Av folkene på Knardal bør ingen kjøpe fløte. Der ser det rent «uhyggelig» ut, mørkt og skummelt. Konen i huset har talefeil, og de tomsete tvillingsønnene hennes luter når de går (*Barndom*).

Alle kjennetegn finnes samlet hos fanteparet Guro og Kristian – beskrevet som små, svarte og ilske. Guro har «saa lidet paa, som det bare er muligt», Kristian «er rent udstoppet af klæder og filler», fordi han er «svag i hue», og «det som er svagt, det skal holdes varmt»,

ifølge fantekonen selv, slik Inger Johanne gjengir henne (*Barndom*, 1895, 4). Paret drikker og bråker; de vasser i filler på «fillebaaden» sin, og i kahytten ser det «fælt ud» (6). Også når myndighetene griper inn og overtar omsorgen for datteren, agerer de avvikende, ved angivelig begge å være «stolte af det, at fattigkommissionen har taget lille Guro», en omsorgsovertakelse Inger Johanne betegner som «fornuftig» (5). Fantene er åpenbart et egnet objekt for erting. Verst av alle barna langs hele kysten er den langbente jentungen til byfogden, hevder Guro.

I historien om den gang Inger Johanne «otte aar gammel» tilbrakte flere uker på herregården til besteforeldrene, tildeles hele yrkesgrupper fysiske og moralske trekk. En bonde hun møter på veien, beskrives som «en liden, brun mand, som saa ud, som han var trukket op af myren, hvad det forekom mig, at alle bønder deroppe gjorde» (*Morsomme Dage*, 1896, 75). På samme måte som Inger Johanne (eller Dikken Zwiilmeyer) ikke utsetter foreldrene – herr og fru byfogden – for sin karikerende menneskeskildring, lar hun heller ikke «den fine bedstemor» og «den gamle staute bedstefar» (72) få unngjelde.

Da stiller det seg annerledes med en fetter som bodde på gården den samme sommeren, en «student eller noget slikt» (76). Han må ha vært en fjern og ikke spesielt ansett slektning, ettersom han tiltaler bestefaren som «hr. godseier» og har fått tildelt et varmt kvistværelse, der det surrer store fluer. Inger Johanne-fortellingenes kvistværelser er gjennomgående befolket av løyerlige personer med lite penger og lav status. Studenten beskrives som «sort-haaret og langnæset med filipenser, det værste [hun] visste» (76).

Han settes til å lese med den åtteårige Inger Johanne hver ettermiddag. Begge avskyr opplegget, og hun hevner seg ved å la en kam havne i muggen hans med leskende drikke. Det blir stor ståhei, Inger Johanne stikker av og setter hele storgården på hodet. Men da hun under oppvaskmøtet etterpå sier at kammen hadde vært i tønningen på stabburet, hvor hun har hentet muggen med drikke, er bestefaren rask til å konkludere at skylden har «de skidt tøser» (88). Bestemoren forlanger likevel at hun skal be studenten om unnskyldning. Inger Johanne gråter, nær sagt som vanlig, bestefaren trøster, «og skjendte paa 'de skidt tøser'» (*Morsomme Dage*, 1896, 90).

At Inger Johanne innimellom er snill med de fattige («Oleas Klokke», *Morsomme Dage*) eller tenker på at det finnes mange barn som har det vondt («Veninder», *Morsomme Dage*), endrer hverken på grunnholdningen eller maktstrukturene i bokuniverset, der godseier-bestefaren – en uomtvistelig autoritetsfigur – karakteriserer tjenestejentene kollektivt for å være skittfeldige.

LITTERATUR

- Arstal, Aksel m.fl. 1902. «Hvad bør de unge læse?». I *Forældre og børn. En bog om hjemmets opgaver, af foreldre og barneverner*, redigert av Aksel Arstal, 468–81. Oslo: Aschehoug.
- Bache-Wiig, Harald. 1999. «Norsk barndom – to etapper». I *Oppvekst i barnets århundre. Historier om tvetydighet*, redigert av An-Magritt Jensen m.fl., 27–45. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Bjølgerud, Rikka. 1927. «Bokutvalg». I *Håndbok i norsk barnebibliotekarbeide*, redigert av Rikka Bjølgerud, 46–65. Norsk Bibliotekforenings småskrifter nr 7.
- Booth, Wayne C. 1988. *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*. Berkeley: University of California Press.

- Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*, redigert av Randal Johnson, oversatt av Claud DuVerlie m.fl. Cambridge: Polity Press.
- B[oyson], E[mil] 1965. «Barnebøker» [2. utg. 1967, 3. utg. 1977]. I *Litterært leksikon*, redigert av Asbjørn Aarnes, 19–21. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Caspari, Theodor. 1902. «Hvad vi læste». I *Forældre og børn. En bog om hjemmets opgaver, af foreldre og barneverner*, redigert av Aksel Arstal, 455–63. Oslo: Aschehoug.
- m.fl. 1902. «Hvad vore børn og vår ungdom læser». I *Forældre og børn. En bog om hjemmets opgaver, af foreldre og barneverner*, redigert av Aksel Arstal, 463–68. Oslo: Aschehoug.
- Dale, Johs. A. 1974. *Litteratur og lesing omkring 1890*. Oslo: Samlaget.
- Danielsen, Arne. 2007. *Tøyen skole 125 år. Tøyen 1882–2007*. Oslo: Tøyen skole.
- Deinboll, Rikka og Alf C. Melhus. 1953. *Dikken Zwilgmeyer 1853–1953*. Oslo: Deichmanske bibliotek.
- Hareide, Jorunn. 1989. *Protest, desillusjonering, resignasjon. Dikken Zwilgmeyers forfatterskap for voksne*. Oslo: Aschehoug.
- . 1993. «Et friskt vestavær i norsk barnelitteratur. Dikken Zwilgmeyer: *Vi Børn*». I *Bokspor. Norske bøker gjennom 350 år*, redigert av Per Strømholm, 161–73. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kristiania Folkebibliothekers Bogsamling 1899. *Fortegnelse no. 1*. Kristiania.
- Nygaard, Fr. 1942. *Erindringer fra arbeidsaar i Bergen. Småskrifter for bokvenner 2*. Oslo: Damm.
- Risa, Gunvor. 1981. «Eldre litteratur». I *Den norske barnelitteraturen gjennom 200 år*, av Tordis Ørjasæter m.fl., 135–211. Oslo: Cappelen.
- . 2005 [1997]. «Fram til 1914». I *Norsk barnelitteraturhistorie*, 2. utgave, av Tone Birkeland, Gunvor Risa og Karin Beate Vold, 15–88. Oslo: Samlaget.
- Sandnes, Liv M. og Iselin Ro Krogh. 1990. *En hverdagshistorie. Dikken Zwilgmeyer og gl'jenta Inger Johanne*. Oslo: Ansgar.
- Skjønberg, Kari. 1962. «Opprørerne i pikebøkene». *Samtiden* vol. 71: 173–86.
- Sundt, Eilert. 1858. *Om Piperviken og Ruseløkbakken. Undersøgelser om Arbeiderklassens Kaar og Sæder i Christiania*. Christiania: Selskabet for Folkeoplysningens Fremme.
- Tenfjord, Jo. 1955. «Bøker for barn». I *Hjemmet og vi. En bok om liv og arbeid 1*, redigert av Ingeborg Dobloug Altern og Halvor Pedersen, 395–404. Oslo: Norsk faglitteratur G. Reinert.
- Tveterås, Harald. 1965 [1942]. *Litteratur og lesning*. Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri.
- Undset, Sigrid. 1913. «Dikken Zwilgmeyer». I *Festskrift til William Nygaard. I anledning av hans 25-aars jubilæum som forlagsboghandler. 1888 – 20. september – 1913*, 171–75. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri.
- Zwilgmeyer, Dikken. 1890. *Vi Børn*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1891. *Karsten og jeg*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1892. *Fra vor By*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1894. *Sommerferier*. Kristiania: Cammermeyers Boghandel.
- . 1895. *Barndom*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1896. *Morsomme Dage*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1897. *Hos Onkel Max og Tante Betty*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1898. *Udenlands*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- . 1900. *Syvstjernen og andre historier*. Bergen: Fr. Nygaards Forlag.
- Ørjasæter, Tordis. 1993. *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset – en livshistorie*. Oslo: Aschehoug.